

DÎVÂN-I KEBİR SEÇKİSİ ŞEMSU'L-HAKÂYİK*

Adnan KARAİSMAİLOĞLU** - Güngör LEVENT MENTEŞE***

Öz

Mevlânâ Celâleddîn Muhammed'in Dîvân-ı kebîr'inden yapılan seçmelerden biri de Kaçarlar döneminin önemli edib, şair ve devlet adamlarından Rızâkuli Hân Hidâyet'e (ö. 1871) aittir. Hidâyet, bu seçkisinin adını Şemsu'l-hakâyik koymuştur. Kaçar şahı Feth Ali Şah 1829 yılında kendisine "Han" unvanı vermiş ve onu sarayın "Emîru'ş-şuarâ"sı olarak ilan etmiştir. Farklı yıllarda şehzadeler için mürebbi tayin edilerek onların eğitimlerinden sorumlu olması sebebiyle "Lalabaşı" unvanıyla da anılmıştır. Şiirinde kullandığı Hidâyet mahlasıyla ün kazanmıştır. Hidâyet, şairliğinden daha çok devlet adamlığı ile telif ettiği tarih, edebiyat ve sözlük alanlarındaki çeşitli eserler ve neşrettiği klasik eserlerle ün kazanmıştır. Yüzlerce şairin hayat hikâyelerini ve örnek şiirlerini içeren hacimli Mecma'u'l-fusehâ ile sufi şairleri tanıttı şiirlerinden örnekler verdiği Riyâzu'l-ârifîn, edebiyat tarihinin önemli kaynaklarıdır. Bu yazının konusu olan Şemsu'l-hakâyik, Hidâyet'in dikkat ve tercihleriyle oluşturduğu Mevlânâ'nın Dîvân-ı kebîr'inden yaptığı bir seçmedir. Hidâyet'in 1260/1844 yılında oluşturduğu bu kitabın çeşitli baskıları ve Türkçeye çevirisi bulunduğu gibi, Ali ile ilgili içerdiği şiirler sebebiyle bazı çevrelerce İran'da ve Türkiye'de özel ilgiye mazhar olmuştur. Bu seçkide bulunan, ancak Dîvân-ı kebîr baskılarında yer almayan şiirlerin tespit edilerek yol açtıkları tartışma ve iddialar açısından bir araya getirilmesi gerekli görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Şemsu'l-hakâyik, Dîvân-ı kebîr, Mevlânâ, Rızâkuli Hân Hidâyet

SHAMS AL-HAQÂYEQ, A SELECTION OF DÎVÂN-E KABİR**Abstract**

One of the anthologies selected from the Divân-e kabir of Rumi belongs to Hedâyat, Rezâqolı Khan (d. 1871), one of the important literary, poet and statesman of the Qajars period. He named this selection as Shams al-ħaqâyeq. The Qajar shah, Fath- 'Ali Shah, gave himself the title of "Khan" in 1829 and declared himself the "Amir-al-šo 'arâ" of the palace. He was also known as "Lalabaşı" because he was appointed as a tutor for the princes and was responsible for their education in some years. He became famous with the pen name Hedâyat used in poetry. Hedâyat gained fame with his statesmanship rather than his poetry, through various works in the fields of history, literature and dictionary, and the classical works he published. The comprehensive book called Majma' al-foşahâ, which includes the life stories and sample poems of hundreds of poets, and Riâz al- 'arefin, which introduces sufi poets and gives examples from their poems, are important sources of the history of literature. Shams al-ħaqâyeq, which is the subject of this article, is an anthology selected by Hedâyat from Rumi's Divân-e kabir according to his tastes and preferences. This book, which was created by Hedâyat in 1260/1844, has various editions and translations into Turkish, and has received special attention in Iran and Turkey by some societies because of the poems it contains about İmam 'Ali. It is important to identify the poems included in this anthology but not included in the Divân-e kabir editions. It is considered necessary to bring these poems together in terms of the arguments and claims they cause.

Keywords: Shams al-ħaqâyeq, Divân-e kabir, Hedâyat Rezâqolı Khan, Rumi

* Bu makale "Dîvân-ı Kebîr'in Yazma Nüshaları ve Türkçe Tercümeleleri" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölüm Başkanı, Türkiye, adnankaraismailoglu@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-5581-3736>.

*** Arş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Türkiye, gungorlevent49@windoslive.com; <https://orcid.org/0000-0001-5568-9384>.

Giriş

Mevlânâ Celâleddîn Muhammed'in Dîvân-ı kebîr'i son yüzyılda çeşitli şekillerde farklı ülkelerde defalarca basılmıştır. Kırk bin beyti aşan hacmi nedeniyle bu eserden, yine seçmeler oluşturularak âdeta sayısız yayımlar yapılmıştır. Bunlardan biri de Kaçarlar döneminin önemli edib, şair ve devlet adamlarından Rızâkuli Hân Hidâyet'e aittir. Dîvân-ı kebîr'den hazırladığı müntahaba Şemsu'l-hakâyik adını koymuştur. Eserin çeşitli baskıları ve Türkçeye çevirisi bulunduğu gibi, Hz. Ali ile ilgili içerdiği şiirler sebebiyle bazı çevrelerce İran'da ve Türkiye'de özel ilgiye mazhar olmuştur.

Rızâkuli Hân Hidâyet b. Muhammed Hâdî-i Taberistânî (8 Haziran 1800-29 Haziran 1871), ilk şiirlerinde Çâkir mahlasını kullanırken, daha sonra Hidâyet mahlasını alarak bununla şöhret bulmuştur. Kaçar şahı Feth Ali Şah 1829 yılında kendisine "Han" unvanını vermiş ve onu sarayın "Emîru's-şuarâ"sı olarak ilan etmiştir. Farklı yıllarda şehzade Abbâs Mîrzâ (1789-1833) ve Muzafferüddîn Şah (1853-1907) için mürebbi tayin edilerek eğitimlerinden sorumlu olması sebebiyle "Lalabaşı" unvanıyla da anılmıştır.¹ Uzun yıllar Ulûm ve Ma'ârif vezir yardımcılığı ile Dârû'l-funûn reisliği görevlerinde bulunmuştur. Son dönemlerini Tebriz'de geçiren Hidâyet, Tahran'da inzivaya çekilmiş ve 10 Rebûlâhir 1288/29 Haziran 1871 günü burada vefat etmiştir.²

Hidâyet'in dedeleri XIV. asrın büyük şairlerinden Kemâl-i Hucendî'ye (ö. 1401) ulaşmaktadır. Bizzat Hidâyet, aile fertlerinin kendi isimlerine dedesi İsmâ'î-i Kemâl'in adında olduğu gibi Kemâl adını ilave ettiklerini anlatmaktadır.³ Çağdaş İran Edebiyatının önemli isimlerinden Sâdık Hidâyet (1903-1951) ise onun ikinci kuşak torunlarındanır.

Hidâyet; tarih, edebiyat ve sözlük alanlarında *Ravzatu's-safâ-yi Nâsirî* ve *Ferheng-i encumenârâ-yi Nâsirî* gibi eserler vermiş, *Dîvân-ı Nâsir-ı Husrev*, *Dîvân-ı Menûçehrî*, *Ravzatu's-safâ* ve *Kâbûsnâme* gibi klasik edebî eserleri neşretmiştir. Şiir tarihine kaynaklık teşkil eden iki önemli eseri ise, Yeni Farsça ile şiir yazaran X. asır şairlerinden başlayarak zamanına kadar yaşamış 867 şairin biyografilerini ve örnek şiirlerini bir araya getiren

¹ Burada konu edilen kitabın hatimesinde kendisini "Rızâkuli Lalabaşı" şeklinde anmaktadır. *Şemsu'l-hakâyik*, Tebriz, 1281, s. 376.

² Sadece bazı kaynaklar: Hidâyet, Rızâkuli Han, *Mecma'u'l-fusahâ*, I-II, nşr. Muzâhir-i Musaffâ, Tahran, 1382hş. (İntişârât-i Emîr-i Kebîr). Bu eserde müellifin kendi kaleminden hayat hikayesi, eserlerinin adları ve bazı şiirleri bulunmaktadır: C 2, Cüz 3, s. 1789-2059; Hidâyet Rızâkuli b. Muhammed Hâdî, *Mesnevî-i Hidâyetnâme*, tashih ve mukaddime: Pigâh Muslih-Lîdâ Şucâ'î, Tahran, 1393, mukaddime Şerh-i zindegî-i Rızâkuli Hân Hidâyet s. 13-43; Yahyâ Âryenpûr, *ez Sabâ tâ Nimâ*, Tahran, 1357hş., C 1, s. 261-264; Paul E. Losensky, "Hedâyat, Rezâqoli Khan", *the Encyclopedia Iranica*, Vol. XII, Fasc. 2, pp. 119-121; A. Naci Tokmak, "Rıza Kuli Hân", *DİA*, XXXV, 64-65.

³ Hidâyet, Rızâkuli, *Mecma'u'l-Fusahâ*, C 2, Cüz 3, s. 1789.

hacimli *Mecma'u'l-fusehâ* (tamamlanışı: 1288/1871) ile 354 sufi şairi tanıtip şiirlerinden örnekler verdiği *Riyâzu'l-ârifîn*'dir (yazılışı: 1844).⁴ On İki İmam'ın hayatını ve menkıbelerini anlatan *Envâru'l-vilâye* mesnevîsi ile mensur *Mezâhiru'l-envâr fi menâkibi e'immei'l-ethâr* isimli kitapları vardır. 30 bini aşkın beyit barındıran divanına rağmen, önemli şairler arasında görülmediği ve bu yönüyle zamanında da öne çıkmadığı anlaşılmaktadır.⁵

Hidâyet, eserlerinde Mevlânâ'yı çok özel sıfat ve lakaplarla anmaktadır. Mesela *Riyâzu'l-ârifîn*'de “Mevlevî-i Ma'nevî diye ünlü Celâleddîn-i Belhî” diye kaydettiği Mevlânâ'yı “Sultân-ı muhakkikîn ve burhân-ı müdekkikîn” olarak zikretmektedir. Yine bu eserde, “Kemâlât-ı ân cenâb muhtâc be tahrîr ve takrir nîst” ifadesiyle Mevlânâ'nın üstün vasıflarını anlatmaya ihtiyaç bulunmadığını belirterek mevcut ününe işaret etmektedir.⁶

Şemsu'l-hakâyik'in önsözünde Mevlânâ'yı, “Kudve ve zübde-i fuzelâ-yı dîn ve urefâ-yı bâyakîn” olarak anmakta, *Dîvân-ı kebîr*'i de “Dîvân-ı hakâyik bünyân” diye tavsif etmektedir. Çokça kitaplar gören, şiirler dinleyen, yeryüzünde manzum ve mensur kitaplar bırakan, fasih ve arif kişilerin şiirleri hakkında tezkireler yazan birisi olarak, “Acem'de Mevlânâ'nın gazelleri gibi vecdengîz ve işkâmîz bir nazım görmedim.” demekle, ayrıca makam, söz ve halde onun seviyesine ulaşan hiç kimseyi bulamadığını ilave etmektedir.⁷ “Efsehu'l-fusehâ ve ekmelu'l-urefâ, âlimu'l-âmil ve şeyhu'l-vâsılı'l-kâmil Mevlânâ Celâleddîn ...” isimlendirmesini de yine aynı seçkide kullanmaktadır.⁸

Hidâyet'in, eserlerinde tasavvuf ve ariflerin özellikleri hakkında bilgi verirken Mevlânâ'yı fikir ve şiir üslubu açısından örnek aldığı, nakiller yaptığı görülmektedir. *Riyâzu'l-ârifîn*'de ve özellikle de *Mesnevî-i Hidâyetnâme*'de bu durum belirgindir.⁹ *Riyâzu'l-ârifîn*'de Mevlânâ Celâleddîn'i çeşitli yerlerde anmış, kitabın girişinde tasavvuf, sufilerin vasıfları, zikir, insân-i kâmil yolu ve tasavvufi istilahlarla verdiği bilgiler arasında onun beyitlerinden kendi görüş ve tespitlerini teyit için beyitler aktarmıştır.¹⁰

Hidâyet, *Mecmau'l-fusehâ*'da ise Mevlânâ'ya ve manzum eserlerinden örneklerle, “Şemseddîn Tebrîzî Kuddise sırruhu” başlığı altında yer vermeyi uygun ve gerekli

⁴ Hidâyet, Rizâkuli, *Riyâzu'l-ârifîn*, nşr. Mehdîkuli Hidâyet, Tahran, 1316 (2. Baskı, Kitâbhâne-i Mehdiyye).

⁵ Yahyâ Âryenpûr, ez Sabâ tâ Nîmâ, C 1, s. 293.

⁶ Hidâyet, Rizâkuli, *Riyâzu'l-ârifîn*, s. 91-92 (Dîvân-ı kebîr ve Mesnevî'den beyitler: s. 92-103).

⁷ Mevlânâ, *Şemsu'l-hakâyik*, nşr. Hidâyet Rizâkuli, Tebriz, 1281/1864, naşirin önsözü s. 2-3.

⁸ Mevlânâ, *Şemsu'l-hakâyik*, nşr. Hidâyet, s. 11.

⁹ Hidâyet Rizâkuli, *Mesnevî-i Hidâyetnâme*, naşirin önsözü, s. 45.

¹⁰ Hidâyet, Rizâkuli, *Riyâzu'l-ârifîn*, s. 20, 26, 33, 34, 42.

görmüştür.¹¹ Şems-i Tebrîzî'yi 13 satırla tanıtp sözü Konya'daki buluşmaya getirdiğinde Mevlânâ'yı, ecdadını da anarak anlatmaya başlamaktadır. Divanı 50 bin beyitten ziyadedir bilgisini vermekte ve "Mevlânâ'nın amacı Cenâb-ı Şeyh'in adının kalıcı olması olduğu için şiiirlerini onun adıyla söylemiştir. Şems sureta şair olmamasına rağmen fakir/ben bu şiiirleri onun adı altında yazdım. Şeyh'in şehadeti 645 yılında vuku buldu. Ona mensup olan divandan yazıldı." bilgisini vermektedir.¹²

Daha sonra şiiir örneklerine ara vererek sayfa 1063'teyse dikkat çekici bilgiler sunmaktadır. Cenâb-ı Mevlevî'nin şiiirde benzer ve akranlarından daha üstün olduğunu burada tekrar dile getirmekte, gazellerinin 60 bin beyitten fazla olduğunu belirtmekte ve de bunların halk arasında az şöhret bulunduğunu ilave ederek, halk arasında bilinmesi için ondan birkaç gazeli satırlara aktardığını kaydetmektedir.¹³

ŞEMSU'L-HAKÂYİK

Bu yazının konusu olan *Şemsu'l-hakâyik*, Hidâyet'in dikkat ve tercihleriyle oluşturduğu Mevlânâ'nın *Külliyât-ı Şems*, *Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî* gibi adların yanı sıra Türkiye'de daha çok *Dîvân-ı kebîr* adıyla ünlü eserinden yaptığı bir seçmedir.¹⁴ Hidâyet'in 1260/1844 yılında oluşturduğu bu kitap,¹⁵ birkaç defa basılmıştır.¹⁶

Şemsu'l-hakâyik'in sadece "Gazeliyyât" başlığı altındaki kısmı, *Çeşme-i hurşîd*, *Gazeliyyât-i purgavgâ-yi Mevlânâ Şems-i Tebrîzî* adıyla ve "Hâzâ kitâbu'l-gazâliyyâti li-Mevlânâ Kuddise sirruhu" alt başlığıyla ayrıca yayımlanmıştır.¹⁷ Bu yayının önsözünde *Şemsu'l-hakâyik*'in 660 gazeli havi "Gazeliyyât" kısmının tashih edilerek yayımlandığı belirtilmekte, bazı gazellerin günümüzdeki *Dîvân-ı kebîr* baskılarında yer almadığı ve bazı gazellerinse fazla veya eksik beyitlerden oluştuğu ilave edilmektedir.¹⁸ Bu yayında ayrıca,

¹¹ Hidâyet, Rizâkuli, *Mecma'u'l-fusahâ*, C 1, Cüz 2, s. 1043. Bu eserde 1045-1063. sayfalarda, "ez Tegazzulât-i dîvân-ı üst" ve 1064-1095. sayfalarda, "min Gazeliyyâtihi Kaddese Allahu sirruhu'l-azîz" başlıkları altında Mevlânâ'nın şiiirlerinde örnekler bulunmaktadır.

¹² Hidâyet, Rizâkuli, *Mecma'u'l-fusahâ*, C 1, Cüz 2, s. 1045.

¹³ Hidâyet, Rizâkuli, *Mecma'u'l-fusahâ*, C 1, Cüz 2, s. 1063-1064.

¹⁴ Hidâyet, Rizâkuli, *Şemsu'l-hakâyik*, Tebriz, 1281/1864.

¹⁵ Hidâyet, Rizâkuli, *Mesnevî-i Hidâyetnâme*, naşirin önsözü, s. 36.

¹⁶ Burada tanıtılan baskının dışında şu yayınları varlığı kaydedilmektedir: *Dîvân-i Külliyât-ı Şems-i Tebrîzî* (*Şemsu'l-hakâyik*), Hind, 1299h.; *Dîvân-ı Şemsu'l-hakâyik / min-musennefât-i Mevlevî*, Tahran: Hâc Seyyid Ahmed ve Hâc Seyyid Mahmûd-i Ahavân-i Kitâbçî, 1316h.; *Şemsu'l-hakâyik*, Loknov, 1924; *Şemsu'l-hakâyik*, Loknov, 1335h., 1036; *Muntehabât-i Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî be-Nâm-ı Şemsu'l-hakâyik*, be-tashîh-i Rizâ Kullihân-i Hidâyet, Tebriz, t.y.; bkz.: Sadîk-Behzâdî, Mândânâ, *Kitâb-şinâsi-i Mevlevî*, Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1370 hş., s. 84-86, 103.

¹⁷ *Çeşme-i Hurşîd*, *Gazeliyyât-i purgavgâ-yi Mevlânâ Şems-i Tebrîzî*, nşr. Husrev-i Bâbâî, Tahran, 1366hş., 1368hş., 1377hş.

¹⁸ *Çeşme-i Hurşîd*, Rizâ Ma'sûmî'nin önsözü s. 10.

“Merhum Rizâkuli Hân’ın, İran’da ilk defâ Mevlânâ’nın gazellerinden bir seçki yayınlayan ilk edebî şahsiyettir.” bilgisine yer verilmektedir.¹⁹

Şemsu'l-hakâyik, Türkiye’de “*Divan-ı Kebir’den Seçme Şiirler*” adı altında Mithat Bahari Beytur tarafından tercüme edilerek Milli Eğitim Bakanlığı yayınları arasında üç cilt halinde yayımlanmıştır.²⁰ Çevirinin önsözünün sonunda 9 Ağustos 1942 tarihi bulursa da bu seçme şiirler ilk defâ 1959-1965 yıllarında basılmıştır.

Şemsu'l-hakâyik’in taş baskısının önsözü Cemâdiyussânî 1280/Kasım-Aralık 1863 tarihini taşımaktadır. Tebriz’de basılmış olan bu metnin sonundaysa Muharrem 1281/Haziran-Temmuz 1864 tarihi mevcuttur. Eser Tebriz’de taş basma olarak güzel bir ta’lik yazıyla basılmıştır, 377 sayfadır. Hidâyet, daha önce hazırladığı ve adını Şemsu'l-hakâyik koyduğu bu kitabı Nâsiruddîn Şah-ı Kaçar (1848-1896) zamanında Tebriz’de Şehzade Muzafferüddin Mirza’nın isteğiyle herkesin eline ulaşması arzusuyla devlet erkânının da himayesiyle basıldığını belirtmektedir.²¹ Bu baskı, İbnu'l-Huseyn Asker tarafından yazılmıştır.

Eserin bir başka taş baskısı yine Tebriz’de yapılmıştır. Bu taş baskının önsözü Muharrem 1282/Mayıs-Haziran 1865 tarihini taşımakta olup metnin sonundaysa 8 Cemadiyelevvel 1282/29 Eylül 1865 tarihi bulunmaktadır. Bu baskı ise Nasrullah et-Tefrişî’nin yazısıyladır.

Hidâyet, eserin 2 ila 5. sayfalarındaki önsözüne şu başlığı uygun görmüştür: *Dibâçe-i dîvân-ı mevsûm be Şemsu'l-hakâyik-i Mevlevî-i Ma'nevî Kuddise sirruhu*. Besmeleden sonra şu iki beyitle söze başlamaktadır:

این نامه که گنج پردقایق خوانند

باغی است که پرگل و شقایق دانند

خورشید حقایقست در پند کاصحاب

هم نام برآن شمس حقایق دانند

(İnce nüktelerle dolu hazine diye adlandırılan bu kitap, gül ve şakayık dolu olarak kabul edilen bir bahçedir.

¹⁹ Çeşme-i Hurşîd, önsöz s. 6.

²⁰ Mevlânâ, *Divan-ı Kebir’den Seçme Şiirler*, I-III, çev. Midhat Bahari Beytur, İstanbul: MEB. Yay., 1959-1965; 1989-1990, K. Boy, LIV+259+320+320 s.; y.y., 1995; II. cildin jenerik sayfasında şu bilgi bulunmaktadır: “... dördüncü defâ 20.000 adet basılmıştır.”

²¹ *Şemsu'l-hakâyik*, s. 376-377.

Öğüt konusunda hakikatler güneşidir, dostlar da onun adını Şems-i hakâyik diye bilirler.)

Kitap 6. sayfada “Dîvân-i Şemsu’l-hakâyik min musannafât-i Cenâb-ı Mevlevî-i Ma’nevî aleyhi er-rahmetu ve’r’râhetu” başlığı ve besmele bulunmakta, yine aynı sayfada ilk şiir, “Der medh ve menkibet-i hazret-i şâh-ı evliyâ ve sultân-ı evsiyâ ve âdem-i esfiyâ Emîru’l-mu’minîn Murtezâ Alî” şeklinde bir başlık ile sunulmaktadır. 45 beyitlik bu şiirin ilk üç beyti şöyledir:

آفتاب وجود اهل صفا

آن امام مبین ولیّ خدا

آن امامی که قایمست به حق

در زمین و زمان و ارض و سما

ذات او هست واجب العصمه

او منزّه ز کفر و شرک و ریا

(Safa ehlinin varlık güneşi; o açıklayıcı imam ve Allah’ın velisi.

Yerde, zamanda, arzda ve semada Hak’la kaim olan o imam.

Onun zatı için ismet sıfatı vaciptir; o, küfürden, şirkten ve riyardan münezzehtir.)

Bu şiir B. Furûzânfer’in yayınladığı Kulliyât-1 Şems’te bulunmamaktadır. Ancak bu şiire bazı Farsça eserlerde ve internet sitelerinde Mevlânâ’ya ait kabul edilerek, onun Şii olduğuna dair fikir ve iddialarda kullanılmaktadır.

Yukarıda Şemsu’l-hakâyik’da ilk şiire konulan başlık gibi şiirlerin önemli kısmında başlıklar bulunmaktadır. Bu durum Hidâyet’in kendi tercihidir. Zira Dîvân-ı kebîr’in yazma nüshalarında ve neşirlerinde bu tür başlıklara tesadüf edilmemektedir. Hidâyet’in kullandığı bu tür başlıklara örnek olmak üzere bazı şiirlerin başlıkları ve ilk beyitleri şöyledir:

İkinci şiir, “Fî’l-hakâyik ve’l-mevâ’iz” başlığını taşıyor. İlk beyti şu şekildedir:

اگر تو عاشق عشقی و عشق را جویا

بگیر خنجر تیز و ببر گلوی هوا

(*Sen aşka âşık ve aşkı arıyorsan al keskin hançeri arzunun boynunu kes.*)²²

Üçüncü olarak, “Der na’t-i hazret-i sultânü’l-evsiyâ” başlığı konulan şiir gelmektedir:

هر روز بامداد سلام علیکما

آنجا که شه نشیند آن شاه مرتضی

(*Her gün sabah vakti o razı olunmuş kişinin oturduğu yerde selam olsun ikinize.*)²³

Hidâyet, benzeri şekilde şiirlere çeşitli başlıklar uygun görmüştür, örnek olarak: “Der sifet-i rebâb ve tehellus be medh-i Şems-i Tebrîzî”

رباب مشرب عشقست و مونس اصحاب

که ابر را عربان نام کرده اند رباب

(*Rebab aşk kaynağı ve dostların arkadaşısıdır; Araplar buluta rebab adını koymuşlardır.*)²⁴

Başka bir başlık: “Hitâb be mutrib-i rûhânî”

مطرب عاشقان بجنبان تار

در زن آتش بمؤمن و کفار

(*Âşıkların çalgıcısı çal tarı; mümine ve kafire ateş sal.*)²⁵

Başka bir başlık: Fi’l-aczi ve’l-meskeneti ve’t-telebi ve’l-fekri

رحم بر یار که کند هم یار

آه بیمار که شنود بیمار

(*Dosta kim acır? Yine dost. Hastanın ahını kim duyar? Hasta.*)²⁶

Şemsu’l-hakâyik’in 112. sayfasında “Hâzâ kitâbu’l-gazeliyyât-i Mevlânâ Kuddise sırruhu” ve besmele ile yeni bir bölüm başlamaktadır. Ayrıca 360. sayfada “Ve min kîte’âtihî”, 361. sayfada “Rubâiyyât” ve sonraki iki sayfada ithaf ve hatime kayıtları yer bulunmaktadır.

²² Mevlânâ, *Kulliyât-ı Şems*, Gazel nu. 213; *Şemsu’l-hakâyik*, s. 7; çeviri A. Gölpınarlı, III, 58.

²³ Mevlânâ, *Kulliyât-ı Şems*, Gazel nu. 202; *Şemsu’l-hakâyik*, s. 10; çeviri A. Gölpınarlı, II, 283. Kulliyatta 2. mısra farklıdır: آنجا که شه نشیند و آن وقت مرتضا

²⁴ Mevlânâ, *Kulliyât-ı Şems*, Gazel nu. 313; *Şemsu’l-hakâyik*, s. 20; çeviri A. Gölpınarlı, III, 91.

²⁵ Mevlânâ, *Kulliyât-ı Şems*, Gazel nu. 1156; *Şemsu’l-hakâyik*, s. 24; çeviri A. Gölpınarlı, V, 143.

²⁶ Mevlânâ, *Kulliyât-ı Şems*, Gazel nu. 1158; *Şemsu’l-hakâyik*, s. 25; çeviri A. Gölpınarlı, V, 145.

Şemsu'l-Hakâyik'da Bulunan Ancak Külliyyât-ı Şems Neşrinde Yer Almayan Şiirler

B. Furûzânfer tarafından *Külliyyât-ı Şems yâ Dîvân-i kebîr* adıyla yayımlanan ilk tenkitli neşirde²⁷ 36.360 beyit (gazel ve terci') bulunmakta, A. Gölpınarlı'nın, *Dîvân-ı kebîr* yazmalarının en doğrusu ve en tamı olarak nitelediği Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'nde Müzelik Yazma Kitaplar Bölümünde 68-69 numaradaki 768-770/1367-1368 tarihli yazma nüshadan yaptığı çevirisinde ise 35.953 beyit yer almaktadır.

Bu duruma göre B. Furûzânfer'in, daha eski tarihli yazmalardan da yararlanarak hazırladığı *Külliyyât-ı Şems*'in 36.360 olan beyit sayısı ile A. Gölpınarlı'nın çevirisindeki beyit sayısı farkı sadece 407'dir. Ayrıca Gölpınarlı esas aldığı yazma nüshanın 2. cildinin 129b yaprağında gazellerin tamamlandığı kaydedilerek rubailere geçildikten sonra yazmaya ilave edilen gazelleri çevirirken, mükerrer veya bazı beyitleri aynı olan gazellere sadece işaret etmekte, bunları tekrar çevirisine almamıştır.²⁸ Bu tür bazı gazeller, özellikle farklı beyitleri olanlar, B. Furûzânfer'in neşrinde bulunmaktadır. Dolayısıyla bu hususa da dikkat edildiğinde her iki yayındaki beyit sayıları önemli bir farklılık içermemektedir.

H. Mevlânâ'nın rubailerinin önemli yayınlardaki miktarı ise, Veled Çelebi tarafından hazırlanıp 1314/1896'da İstanbul'da basımı tamamlanan ve M. Nuri Gençosman tarafından tercüme edilen (İstanbul, 1986) yayında 1.642, A. Gölpınarlı'nın tercümesinde 1.765 (*Rubâiler*, İstanbul, 1982)²⁹, Furûzânfer'in *Külliyyât-ı Şems* neşrinde 1.983'tür.

Kısaca ilave edersek Gölpınarlı'nın anılan yazma nüshaya dayalı gazellerin ve ayrıca yayınladığı rubai beyitlerinin³⁰ toplamı 39.483'tür. B. Furûzânfer'in neşrinde ise bu rakam 40.326'dır. A. Gölpınarlı'nın değerli gördüğü, ilim âlemine ısrarla takdim ettiği ve tamamını Türkçeye çevirdiği söz konusu nüsha, Tevfik Sübhânî tarafından 2007 yılında neşredilmiştir.³¹ Bu neşirde rubailer dışındaki beyit sayısı 36.560, 1866 adet olan rubailer de 3732 beyittir. Toplam beyit sayısı ise 40.292 olmaktadır.

²⁷ B. Furûzânfer, *Külliyyât-ı Şems yâ Dîvân-i Kebîr*, ilk baskı I-VII, Tahran, 1336- 1345 hş./1957- 1966; VIII. cilt Rubâ'iyât, 1342hş/1963; IX, X. ciltler Fehâris, 1346hş/1967, İntişârât-i Dânişgâh-i Tehrân.

²⁸ Mevlânâ Celâleddin, *Dîvân-ı Kebîr*, Çeviri Abdülbâki Gölpınarlı, I-VII, İstanbul, 1957-1974; Mütercim 7 cilt, s. 588 ve sonrasında bu duruma değinmekte, sadece farklı gördüğü gazel veya beyitleri çevirmekte ve beyit sayılarını çevirdiği bu beyitler üzerinden sürdürmektedir.

²⁹ Gölpınarlı, rubailere *Menâkıbü'l-ârifin*'den 4 ve başka bir yazmadan aktardığı Bâz â bâz â...'' rubaisiyle birlikte 1765 rubai, 3529 beyit sayısını oluşturmaktadır. Bk. *Rubâiler*, s. 9

³⁰ Mevlânâ Celâleddin, *Rubâiler*, Çev. Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara, 1982, Sunuş s. 9.

³¹ Mevlânâ Celâleddin Muhammed b. Hüseyin-i Belhî-i Rûmî ma'rûf be Mevlevî, Nüsha-i Konya, I-II, Tevzihât, fihrist ve keşfü'l-ebiyât Tevfik H. Sübhânî, Tahran (Encümen-i âsâr ve mefâhir-i ferhengî), 1386hş./2007.

Bu malumata karşılık Hidâyet, yukarıda işaret edildiği gibi *Kulliyât-ı Şems*'in bir yerde 50 bin, diğer bir yerde 60 bin beyit kadar olduğunu ifade etmektedir. Onun, gördüğü yazmalardan hazırladığı seçki *Şemsu'l-hakâyik*'da burada anılan neşirlere göre ilave şiirler mevcuttur. İlk neşri, önsöz ve hatimeyle birlikte 377 sayfa olan bu seçki, 6700 civarında beyit barındırmaktadır.

Hidâyet, *Şemsu'l-hakâyik* seçkisini üç bölümde düzenlerken ilk bölümdeki şiirler için kullandığı başlıkta “*Dîvân-i Şemsu'l-hakâyik*” gibi bir isimlendirme bulunmakta, ikinci bölümde, “*Hâzâ kitâbu'l-gazeliyyât*” daha sonra ise “*Ve min kîte'âtihi*” ve “*Rubâiyyât*” başlıklarını uygun görmüştür. Eserin Türkçeye çevirisinde ilk bölümündeki şiirlerin içeriğine işaret eden farklı başlıklar, genelde “*kaside*” ve “*Tercî*” adıyla birlikte yer almaktadır.

Yapılan tespite göre *Şemsu'l-hakâyik* seçkisinde bulunan ancak B. Fûrûzânfer'in neşrinde yer almayan 33 şiir söz konusudur. Bu şiirlerin aşağıdaki numaralandırılma sırasına göre 3 nolu şiir, *Şems-i Magribî*'ye,³² 8 nolu gazel *Sa'dî-i Şîrâzî*'ye,³³ 25 nolu gazel *Sultan Veled*'e³⁴ ve 28 nolu gazel *Hekîm Nizârî*'ye³⁵ aittir. Ayrıca 31 nolu şiir ise *Mevlânâ'nın Mektûbât*'ında bulunmakta olup Merhum A. Gölpınarlı *Mektûbât* tercümesinde bu iki beyitlik manzumenin şairinin bilinmediğini kaydetmektedir.³⁶

Söz konusu şiirlerin yer aldığı sayfalar, beyit sayıları ve ilk beyitleri Mithat Baharî Beytur çevirisindeki sayfa numaralarıyla birlikte şu şekildedir:

1- *Şemsu'l-hakâyik* s. 6 (Çeviri I, 1-6), 45 beyit, başlık: *Der medh-i ve menkibet-i hazret-i şâh-ı evliyâ ve sultân-ı evsiyâ ve âdem-i esfiyâ Emîru'l-mu'minîn Murtezâ Ali*

آفتاب وجود اهل صفا

آن امام مبین ولی خدا

2- *Şemsu'l-hakâyik* s. 21 (Çeviri I, 42), 7 beyit, başlık: *Ve minhu rahimehullah*

ای دل از حق رسید ترا ارجعی خطاب

بر چه ز جا که این چه خطابیست مستطاب

³² *Şems-i Magribî, Dîvân*, Tahran, 1348hş., s. 6.

³³ *Sa'dî-i Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî*, nşr. Muzahir-i Musaffâ, Tahran, 1383hş., s. 388.

³⁴ *Sultan Veled, Dîvân*, nşr. F. Nafiz Uzluk, İstanbul, 1941, s. 372.

³⁵ *Nizârî, Dîvân-i Hekîm Nizârî-i Kuhistânî*, nşr. Muzâhir Musaffâ, Tahran, 1371 (İntişârât-i İlmî), II, 363 (Gazel nu. 101).

³⁶ *Mevlânâ Celâleddîn, Mektûbât*, Çev. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul, 1999, s. 98, 294.

3- *Şemsu'l-hakâyik*, s. 42 (Çeviri I, 92-94), 22 beyit, başlık: *Fî zuhûrâti'l-kâmili'l-hakîkî*

ای عاشقان ای عاشقان، من عاشق رسواستم

عشقم چو بر سر می زند، من واله و شیدااستم

4- *Şemsu'l-hakâyik* s. 113-114 (Çeviri II, 5-6), 11 beyit, başlık: *Ve minhu eyzen*

خورشید رخت چو گشت پیدا

ذرات دو کون شد هویدا

5- *Şemsu'l-hakâyik* s. 115 (Çeviri II, 9), Sayfa 115, 7 beyit, başlık yok.

کیست که بنمایم راه خرابات را

تا بدهم مزد او حاصل طاعات را

6- *Şemsu'l-hakâyik* s. 116 (Çeviri II, 11-12), 8 beyit, başlık yok.

ای پسر در بزم رندان نوش کن این جام را

در رهش مانند مردان بر هوا نه گام را

7- *Şemsu'l-hakâyik* s. 123-124 (Çeviri s. II, 31), 7 beyit, başlık: *Ve lehu rahimehullah*

ای جان ما ای جان ما ای کفر و ای ایمان ما

خواهم که این خرمهره را گوهر کنی در کان ما

8- *Şemsu'l-hakâyik* s. 149 (Çeviri II, 96), 7 beyit, başlık yok.

از جان برون نیامده جانانت آرزوست

ز تار نابریده و ایمانت آرزوست

9- *Şemsu'l-hakâyik* s. 174 (Çeviri II, 156-157), 13 beyit, başlık yok.

تا صورت پیوند جهان بود علی بود

تا نقش زمین بود و زمان بود علی بود

10- *Şemsu'l-hakâyik* s. 187 (Çeviri s. II, 189), 6 beyit, başlık yok.

در عشق ماهرویان صد داد دید باید

در عقل عاشقان را ز آن مه کلید باید

11- *Şemsu'l-hakâyik* s. 188 (Çeviri II, 192), 13 beyit, başlık: *Ve minhu*

آنان که طلبکار خدائید خدائید

حاجت به طلب نیست شمائید شمائید

12- *Şemsu'l-hakâyik* s. 191 (Çeviri II, 198), 6 beyit, başlık yok.

ای که بر روی تو خورشید فلک کرده سجود

معجز چار نبی در رخ خوبت موجود

13- *Şemsu'l-hakâyik* s. 199-200 (Çeviri II, 218-219), 10 beyit (ilave mısralar hariç), başlık: *el-Mustezâd fî zuhûrâti'l-vilâyeti'l-mutlakati'l-'Aleviyyeti*

هر لحظه به شکلی بت عیار بر آمد

دل برد و نهان شد

هر دم به لباس دگر آن یار بر آمد

که پیر و جوان شد

14- *Şemsu'l-hakâyik* s. 231-232 (Çeviri II, 297-296), 6 beyit, başlık: *Ve minhu*

اگر نه روی دل اندر برابرت دارم

من این نماز حساب نماز نشمارم

15- *Şemsu'l-hakâyik* s. 255 (Çeviri III, 37-38), 8 beyit, başlık yok.

بخورم به عشق باده چو به یار خود رسیدم

که هر آنچه می شنیدم به دو چشم خویش دیدم

16- *Şemsu'l-hakâyik* s. 255-256 (Çeviri III, 38-39), 8 beyit başlık: *Fî Makâmâti'l-âliye*

با قدسیان آسمان من هر شبی یا هو ز من

صوفی دم از آلا زند من دم ز آلا هو ز من

17- *Şemsu'l-hakâyik* s. 256 (Çeviri III, 39-40), 13 beyit, başlık yok.

روزها فکر من اینست و همه شب سخنم

که چرا غافل از احوال دل خویشتم

18- *Şemsu'l-hakâyik* s. 257 (Çeviri III, 44), 7 beyit, başlık yok.

چه تدبیر ای مسلمانان که من خود را نمی دانم

نه ترسا نه یهودم نه گبرم و نه مسلمانم

19- *Şemsu'l-hakâyik* s. 259 (Çeviri III, 50), 10 beyit, başlık yok.

مادر ره عشق تو اسیران بلائیم

کس نیست چنین عاشق بیچاره که مائیم

20- *Şemsu'l-hakâyik* s. 262 (Çeviri III, 58), 5 beyit, başlık yok.

منم آن نیازمندی که به تو نیاز دارم

اگر از تو باز دارم ، به که چشم باز دارم

21- *Şemsu'l-hakâyik* s. 263 (Çeviri III, 61), 3 beyit, başlık: *Ve minhu*

ما عاشق و دلداده و شوریده و مستم

دیربست که از خویش آواره شدستم

22- *Şemsu'l-hakâyik* s. 265-266 (Çeviri II, 67), 7 beyit, başlık: *Ve minhu*

مادر دو جهان غیر خدا یار نداریم

ما جز غم او هیچ دگر کار نداریم

23- *Şemsu'l-hakâyik* s. 283 (Çeviri III, 110-111), 10 beyit, başlık yok.

چون خوش و خرم شدیم وقت سحر در چمن

گلبن رعنا و یار ساقی زیبا و من

24- *Şemsu'l-hakâyik* s. 292 (Çeviri III, 135-136), 10 beyit, başlık: *Der medh-i Çelebi Husâmeddîn-i Rûmî-i Konevî*

وه چلبی ز دست تو وز لب و چشم مست تو

صد چو دلم شکست تو وه چلبی ز دست تو

25- *Şemsu'l-hakâyik* s. 294 (Çeviri III, 142-143), 8 beyit, başlık: *Ve minhu rahimehullah*

ای مرا بر بوده آن بالای تو

وآن لب و چشم خوش و رعناى تو

26- *Şemsu'l-hakâyik* s. 295-296 (Çeviri III, 145), 9 beyit, başlık: *Ve lehu kuddise surruhu*

من که مست از می جانم تلالها یا هو

فارغ از کون و مکانم تلالها یا هو

27- *Şemsu'l-hakâyik* s. 296 (Çeviri III, 146), 11 beyit, başlık yok.

ای مطرب خوش قافا، توفی قی و من قوقو

تو دق دق و من حق حق تو هی هی ومن هو هو

28- *Şemsu'l-hakâyik* s. 302 (Çeviri III, 162-163), 11 beyit, başlık yok.

مسلمانان چرا چندین به کوی افتادم از خانه

ندانم تا چه بودستم که نه خویشم نه بیگانه

29- *Şemsu'l-hakâyik* s. 349 (Çeviri III, 287-288), 14 beyit, başlık yok.

دلا چه بسته ای این خاکدان برگذرائی

ازین خطیره برون پر که مرغ عالم جانی

30- *Şemsu'l-hakâyik* s. 260 (Çeviri III, 316), 9 beyit, başlık: *Ve min kite'âtuhu nevvere Allahu mezce'ehu*

خواجه یا عاقلست یا مجنون

ور یکی زین دونیست دیوانه است

31- *Şemsu'l-hakâyik* s. 261 (Çeviri III, 316), 2 beyit, başlık yok.

به خدایی که ملکش از عظمت

در خم آسمان نمی گنجد

32- *Şemsu'l-hakâyik* s. 261 (Çeviri III, s. 317), 4 beyit, başlık: *Ve minhu*

قفل زده بر دهنم سَر دوست

سر نکنم فاش که چون سَر اوست

33- *Şemsu'l-hakâyik* s. 262 (Çeviri III, 320), 2 beyit (rubai), başlık yok.

عشق آمد و از غیر بپرداخت مرا

برداشت به لطف چون ببینداخت مرا

Yukarıda yer alan 9, 11, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 26, 27 nolu Farsça şiirler, şarkı sözü olarak çeşitli sanatçılar tarafından günümüzde okunmuştur, kayıtları internet sayfalarından izlenebilmektedir.

Sonuç

Rızâkuli Hân Hidâyet'in Mevlânâ'nın *Dîvân-ı kebîr*'indeki şiirlerden 1844 yılında hazırlayıp adını *Şemsu'l-hakâyik* koyduğu kitap gerek yazma halindeyken ve gerekse Tebriz'de 1864 yılında basıldıktan sonra genellikle İran'da alaka görmüştür. Tespitlerimize göre bu seçkide yer alan, ancak *Dîvân-ı kebîr*'in eski yazmalarında ve tenkitli neşrinde yer

almayan 33 adet Őiirden bir kısmı, bazılarınca Mevlânâ'nın Őia mezhebinden olduğunu ispat için kullanılmıŐ, bu ilginin de etkisiyle olsa gerek Őarkı gűffesi olarak okunmuŐtur. Tűrkiye'de ise bu seçki, İstanbul'da 1959-1965 yıllarında Milli EĐitim Bakanlığı yayınları arasında *Divan-ı Kebir'den Seçme Őiirler* adıyla c cilt halinde yayınlanmasından sonra yine benzer Őiirler üzerinden bu defâ itikadi açıdan olumsuz yűnde eleŐtirilere yol açmıŐtır.

Kaynakça

A. Naci Tokmak, “Rıza Kulu Hân”, *DİA*, XXXV, 64-65.

Çeşme-i Hurşîd, *Gazeliyyât-i purgavgâ-yi Mevlânâ Şems-i Tebrîzî*, nşr. Husrev-i Bâbâî, Tahran, 1366hş., 1368hş., 1377hş.

Hidâyet Rizâkuli b. Muhammed Hâdî, *Mesnevî-i Hidâyetnâme*, tashih ve mukaddime: Pigâh Muslih-Lîdâ Şucâ’î, Tahran, 1393hş.

Hidâyet, Rizâkuli Han, *Mecma’u’l-Fusahâ*, I-II, nşr. Muzâhir-i Musaffâ, Tahran, 1382hş. (İntişârât-i Emîr-i Kebîr).

Hidâyet, Rizâkuli, *Riyâzu’l-ârifîn*, nşr. Mehdîkuli Hidâyet, Tahran, 1316 (2. Baskı, Kitâbhâne-i Mehdiyye).

Mevlânâ Celâleddîn Muhammed b. Hüseyin-i Belhî-i Rûmî ma’rûf be Mevlevî, Nüsha-i Konya, I-II, Tevzîhât, fihrist ve keşfü’l-ebiyât Tevfik H. Sübhânî, Tahran (Encümen-i âsâr ve mefâhir-i ferhengî), 1386hş./2007.

Mevlânâ Celâleddîn Muhammed, nşr. B. Furûzânfer Külliyyât-ı Şems yâ Dîvân-i Kebîr, ilk baskı I-VII, Tahran, 1336- 1345 hş./1957- 1966; VIII. cilt Rubâ’iyât, 1342hş/1963; IX, X. ciltler Fehâris, 1346hş/1967, İntişârât-i Dânişgâh-i Tehrân.

Mevlânâ Celâleddin, *Dîvân-ı Kebîr*, Çeviri Abdülbâki Gölpınarlı, I-VII, İstanbul, 1957–1974.

Mevlânâ Celâleddîn, *Mektûbât*, Çev. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul, 1999.

Mevlânâ Celâleddin, *Rubâiler*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara, 1982.

Mevlânâ, *Divan-ı Kebir’den Seçme Şiirler*, I-III, çev. Midhat Bahari Beytur, İstanbul: MEB. Yay., 1959-1965; 1989-1990, 1995.

Mevlânâ, *Şemsu’l-Hakâyik*, nşr. Hidâyet Rizâkuli, Tebriz, 1281/1864.

Nizârî, *Dîvân-i Hekîm Nizârî-i Kuhistânî*, nşr. Muzâhir Musaffâ, Tahran, 1371 (İntişârât-i İlmî).

Paul E. Losensky, *Hedâyat, Rezâqolı Khan*, the Encyclopedia Iranica, Vol. XII, Fasc. 2, pp. 119-121.

Sa’dî-i Şîrâzî, *Külliyyât-i Sa’dî*, nşr. Muzâhir-i Musaffâ, Tahran, 1383hş.

Sadık-Behzâdî, Mândânâ, *Kitâb-şinâsî-i Mevlevî*, Tahran, Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1370 hş

Sultan Veled, *Dîvân*, nşr. F. Nafiz Uzluk, İstanbul, 1941, s. 372.

Şems-i Magribî, *Dîvân*, Tahran, 1348hş.

Yahyâ Âryenpûr, *ez Sabâ tâ Nîmâ*, Tahran, 1357hş.